

● Mendelova
● univerzita
● v Brně
●

● MENDELU
● Agronomická
● fakulta
●

Karboxylové kyseliny

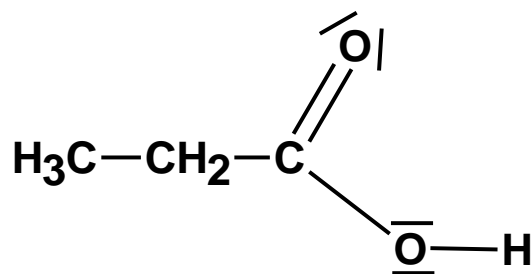
Karboxylové kyseliny

Funkční skupina –COOH.

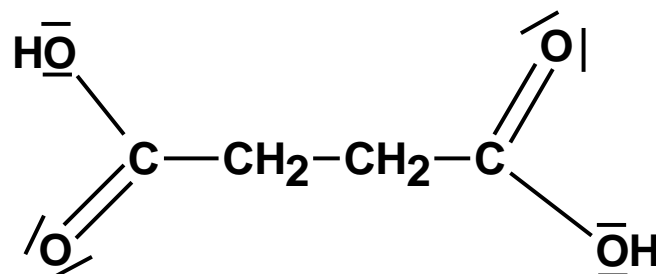
Dělení: **nasycené**, **nenasycené**, **aromatické**.

Dle počtu karboxylových skupin (**mono-**, **di-**, **tri-**, ...).

Nasycené

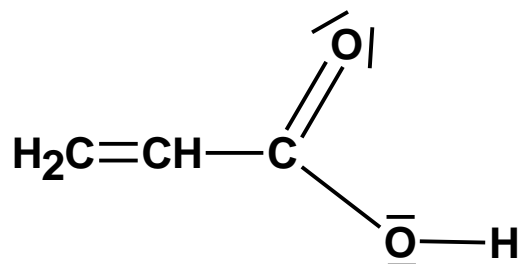

propanová kyselina

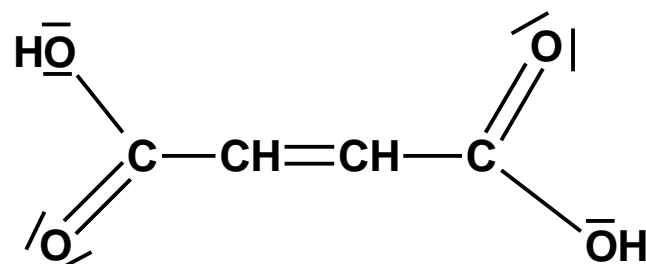

butandiová kyselina

Nenasycené

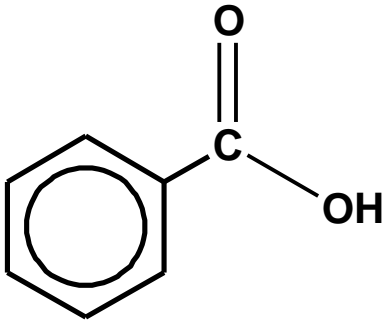
propenová kyselina
(akrylová kyselina)

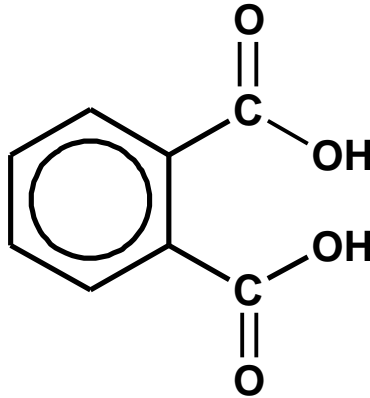
but-2-endiová kyselina

Karboxylové kyseliny

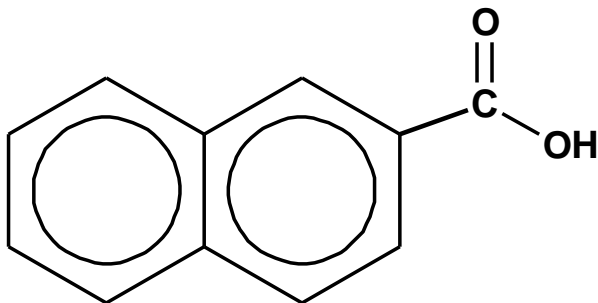
Aromatické

benzoová kyselina

benzen-1,2-dikarboxylová kyselina
(ftalová kyselina)

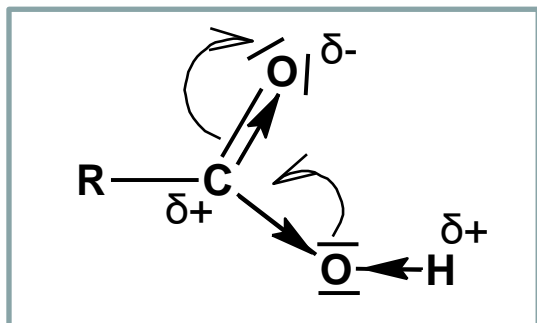

naftalen-2-karboxylová kyselina

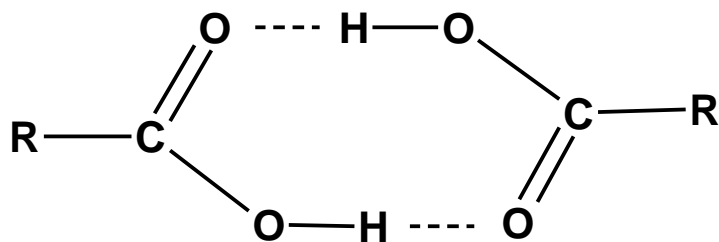
Karboxylové kyseliny

Povaha karboxylové skupiny

Karboxylová skupina se skládá z karbonylové a hydroxylové skupiny. Tyto se vzájemně ovlivňují, takže karbonylová skupina je méně reaktivní (oproti aldehydům a ketonům), naopak hydroxylová skupina je kyselejší (oproti alkoholům a fenolům). Základní rozložení elektronové hustoty:

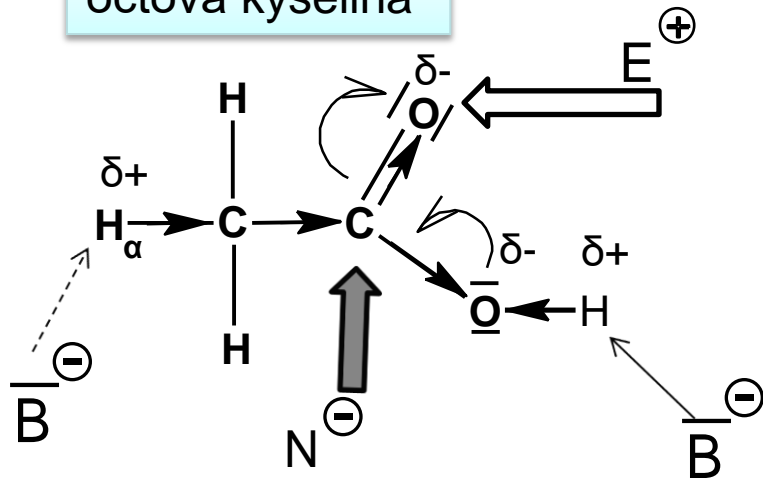
Karboxylové kyseliny snadno tvoří intermolekulární vodíkovou vazbu a tvoří se dimery:

Karboxylové kyseliny

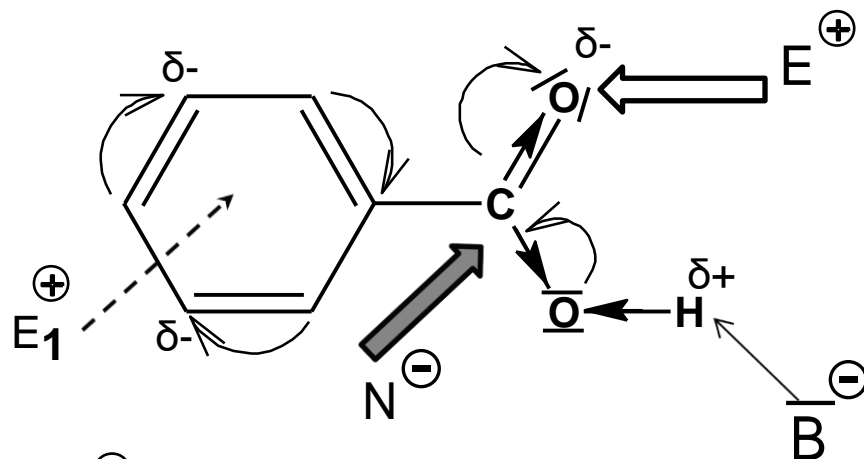
Elektronové posuny a možná reakční centra karboxylových kyselin

octová kyselina

- E^+ Elektrofilní napadení $\text{C}=\text{O}$
- N^- Nukleofilní napadení $\text{C}=\text{O}$
- B^- Basické napadení $\text{O}-\text{H} > \text{H}_\alpha$

benzoová kyselina

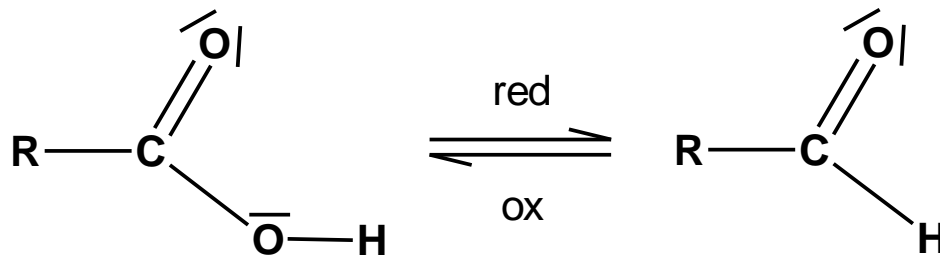
- E^+ Elektrofilní napadení $\text{C}=\text{O}$
- N^- Nukleofilní napadení $\text{C}=\text{O}$
- B^- Basické napadení $\text{O}-\text{H}$
- E_1^+ Elektrofilní napadení benzenového jádra

Karboxylové kyseliny - reaktivita

Poznámka: Z obecné povahy karbonylové skupiny víme, že její typickou reakcí je A_N , jejíž podmínky, snadnost a rychlost jsou ovlivňovány jejím vazebným okolím. Je však třeba si uvědomit rozdíl mezi aldehydy a ketony na jedné straně a karboxylovými kyselinami na straně druhé. Zatímco adice u aldehydů a ketonů je konečnou reakcí, u karboxylových kyselin nastává druhý krok, jehož výsledkem je obnovení karbonylové skupiny (zdánlivě to tedy vypadá jako substituce skupiny $-OH$). Toto je třeba mít u karboxylových kyselin vždy na paměti.

Redoxní reakce

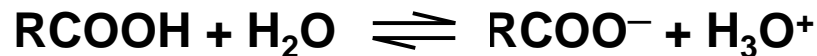
- **oxidace karboxylových kyselin:** karboxylové kyseliny jsou posledním oxidačním stupněm organických látek, jejich oxidace může být jen úplná, tedy na CO_2 a H_2O .
- **redukce karboxylových kyselin:** karboxylové kyseliny lze redukovat na odpovídající aldehydy

Karboxylové kyseliny - reaktivita

Acidobazické reakce

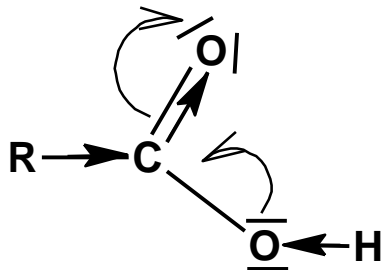
- **karboxylové kyseliny jako kyseliny:** indukční a mezomerní efekty na karboxylové skupině a možnost stabilizace vzniklého karboxylátového aniontu způsobují značnou kyselost karboxylových kyselin. Jejich disociaci, resp. výraz pro konstantu kyselosti (nadbytek vody zahrnut do konstanty) můžeme zapsat:

$$K_a = \frac{[\text{RCOO}^-][\text{H}_3\text{O}^+]}{[\text{RCOOH}]}$$

Nesubstituované karboxylové kyseliny patří mezi slabé kyseliny, jejich $\text{p}K_a$ se často pohybuje v rozmezí 4 – 5. Konkrétní síla ovšem závisí na charakteru zbytku R. Pokud obsahuje substituenty, které odčerpávají elektronovou hustotu z karboxylové skupiny, potom se jejich síla zvyšuje, pokud obsahují substituenty, které zvyšují elektronovou hustotu na karboxylové skupině, potom se jejich síla snižuje. Některé příklady uvádí následující tabulky (názvy kyselin jsou většinou triviální).

Karboxylové kyseliny - acidita

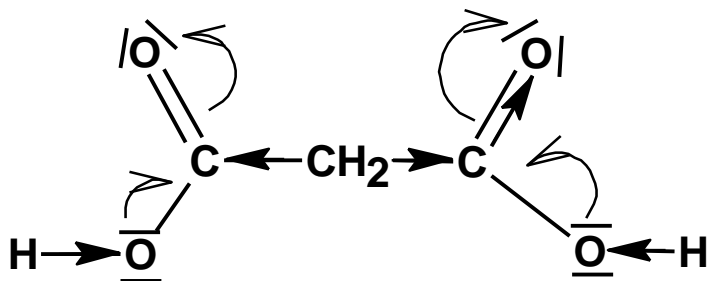

Monokarboxylové kyseliny alifatické⁽¹⁾		pK_a
HCOOH	mravenčí	3,75
CH ₃ COOH	octová	4,76
CH ₃ CH ₂ COOH	propionová	4,88
CH ₃ CH ₂ CH ₂ COOH	máselná	4,82
(CH ₃) ₂ CHCOOH	2-methylpropanová	4,90
(CH ₃) ₃ CCOOH	2,2-dimethylpropanová	5,02

⁽¹⁾ Substituenty působí +I efektem, hodnoty pK_a rostou, síla kyselin klesá.

Karboxylové kyseliny - acidita

Dikarboxylové kyseliny alifatické ⁽²⁾		pK _{a1}	pK _{a2}
HOCCOOH	šřavelová	1,27	4,28
HOOCCH ₂ COOH	malonová	2,85	5,70
HOOC(CH ₂) ₂ COOH	jantarová	4,19	5,64
HOOC(CH ₂) ₃ COOH	glutarová	4,35	5,42
HOOC(CH ₂) ₄ COOH	adipová	4,43	5,41
⁽³⁾ CO ₂ · x H ₂ O	„kyselina uhličitá“	6,4	10,2

⁽²⁾ Karboxylové skupiny vzájemně „soupeří“ o elektrony, hodnoty pK_a jsou oproti monokarboxylovým kyselinám (se stejným počtem uhlíků) nižší, kyseliny jsou silnější, se vzdáleností skupin –COOH však vliv klesá.

⁽³⁾ Pro srovnání; většina org. kyselin vytěsňuje CO₂ z uhličitánů.

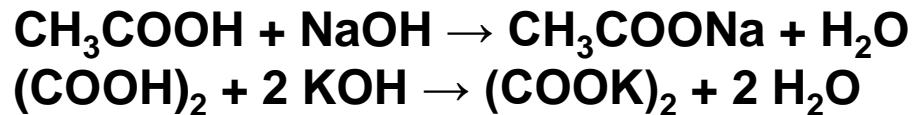
Karboxylové kyseliny - acidita

Aromatické karboxylové kyseliny ⁽³⁾		pK_{a1}	pK_{a2}
	benzoová	4,36	-
	ftalová	2,96	5,40
	isoftalová	3,82	4,60
	tereftalová	4,03	4,46

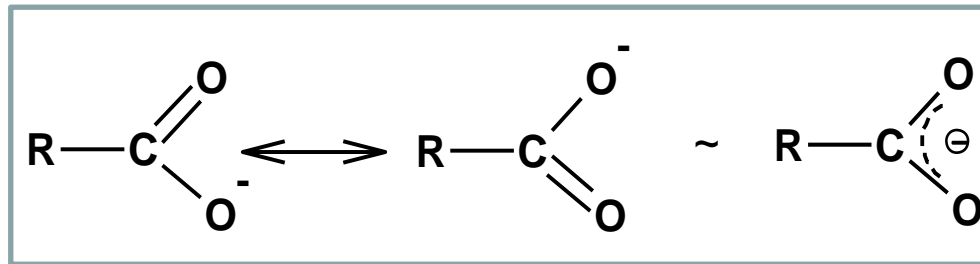
⁽³⁾ U ftalových kyselin skupiny $-COOH$ vzájemně „soupeří“ o elektrony, hodnoty pK_{a1} jsou oproti benzoové kyselině nižší, kyseliny jsou silnější, se vzdáleností skupin $-COOH$ však vliv klesá.

Karboxylové kyseliny - acidita

Karboxylové kyseliny reakcemi s bázemi tvoří soli. Např.:

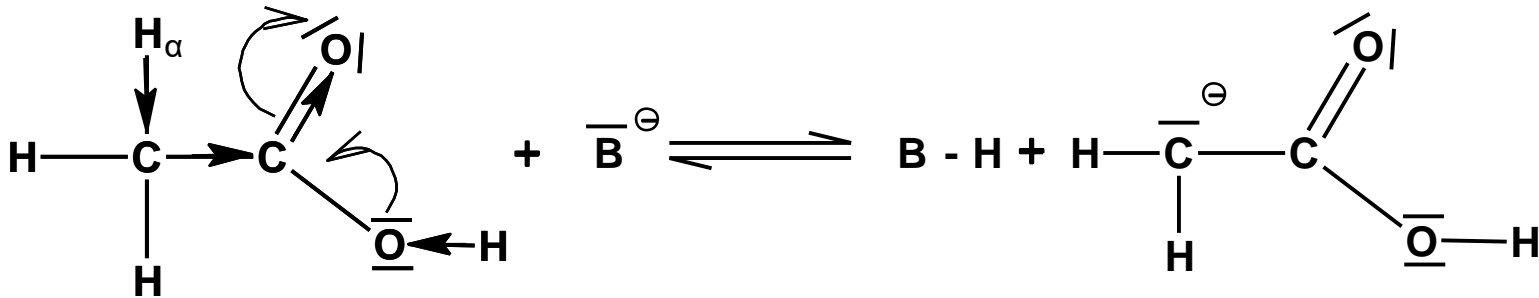
V aniontu (soli) jsou oba dva atomy kyslíku rovnocenné, neboť dochází k delokalizaci elektronů po systému O-C-O:

Soli karboxylových kyselin s dlouhým řetězcem (často vznikají alkalickou hydrolyzou tuků) jsou mýdla (povrchově aktivní látky).

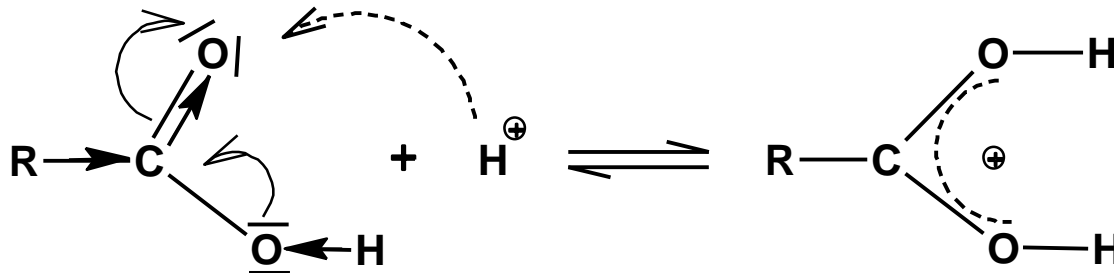
Karboxylové kyseliny - acidita

Druhým možným místem ataku base je atak H_α (obdobně jako aldehydů a ketonů), atak je snadnější u derivátů kyselin:

Karboxylové kyseliny - basicita

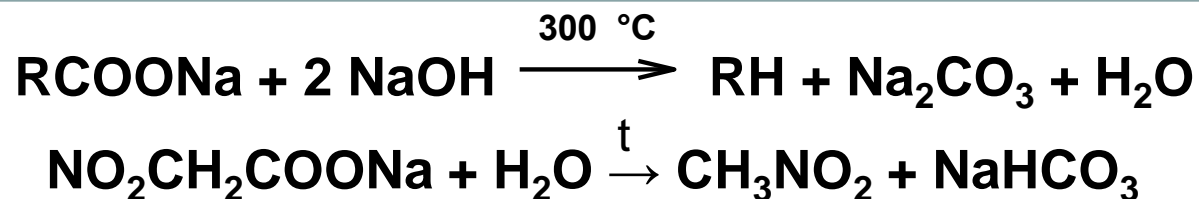
- **karboxylové kyseliny jako báze:** karbonylová skupina může být **atakována elektrofilně** (např. H^+), chová se jako báze. Vzniklý karboxoniový ion je nestabilní, reakce musí dále pokračovat. (Takto je např. zahajována esterifikace)

Karboxylové kyseliny - reaktivita

Ostatní reakce karboxylových kyselin

- Dekarboxylace:** dochází k rozkladu skupiny –COOH a **uvolnění CO₂, uhlíkatý řetězec se zkracuje o jeden atom uhlíku**. Alkyl- a arylkarboxylové kyseliny reagují obtížně, dekarboxylaci podléhají jejich soli při tavení s alkalickými hydroxidy. Snadněji reagují substituované kyseliny (zvláště v poloze α, ty již při zahřívání vodných roztoků solí), nenasycené kyseliny při zahřívání nad 100°C:

Dekarboxylace je významnou reakcí v metabolismu živé hmoty.

Výskyt a zdroje

Karboxylové kyseliny a jejich deriváty patří mezi nejrozšířenější organické sloučeniny v přírodě. Setkáváme se s nimi jak u rostlin, tak i u živočichů, a to buď s volnými nebo vázanými:

- **Volné:** v rostlinách a jejich částech – listech, semenech, plodech, kořenech apod. (kyselina mravenčí, vinná, hroznová, citrónová, jablečná, olejová, šťavelová...)

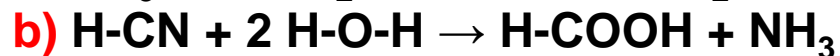
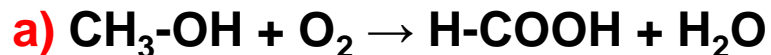
- **Vázané:** ve formě solí je to např. kyselina šťavelová, kyselina vinná; ve formě esteru v tucích, voscích, olejích (rostlinných), v ovoci, plodech, semenech apod.

Mnoho karboxylových kyselin je meziprodukty látkového metabolismu rostlin i živočichů.

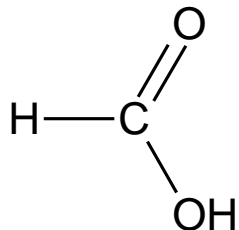
Výskyt a zdroje

Alifatické nasycené monokarboxylové kyseliny

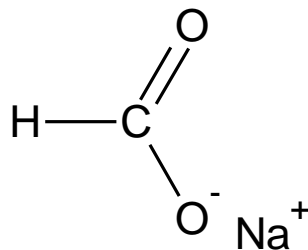
Kyselina methanová (mravenčí): H-COOH v přírodě volná v tělech mravenců nebo žahavých chlupcích kopřiv. Průmyslově se vyrábí např. oxidací methanolu, hydrolýzou kyanovodíku,

Bezvodá kyselina mravenčí je bezbarvá kapalina štiplavého zápachu. Její soli se nazývají **mravenčnany** neboli **formiáty**. Kyselina mravenčí má baktericidní a konzervační účinky. Používá se ke srážení latexu, při odvápnování kůží, při vybarvování vlny (mořidla).

kyselina mravenčí

mravenčnan sodný

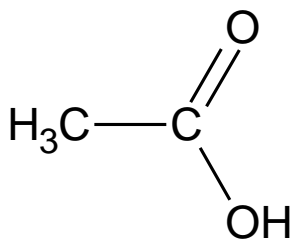

Výskyt a zdroje

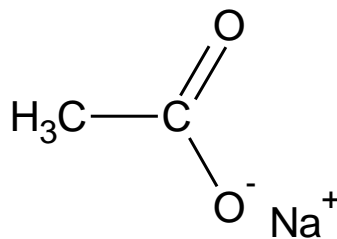
Alifatické nasycené monokarboxylové kyseliny

Kyselina ethanová (octová): $\text{CH}_3\text{-COOH}$ je ve formě vinného octa známa odedávna. Připravuje se kvašením lihových roztoků nebo oxidací ethanalů. Je to čirá bezbarvá kapalina štiplavého zápachu, leptavá. Při teplotě $17\text{ }^\circ\text{C}$ tuhne na bezbarvou, ledu podobnou hmotu – odtud název **ledová kyselina octová**. Je slabší než kyselina mravenčí. Její soli se nazývají **octany** neboli **acetáty**. Používá se k výrobě umělých hmot, v konzervárenství, ve farmaceutickém průmyslu i na výrobu rozpouštědel. Ocet je 8 % zředěná kyselina octová, přibarvuje se karamellem.

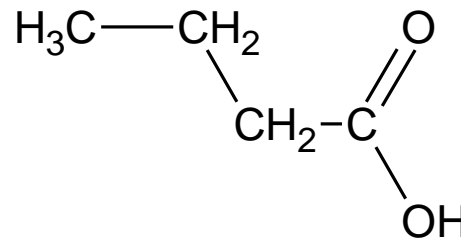
Kyselina butanová (máselná): $\text{CH}_3\text{-(CH}_2\text{)}_2\text{-COOH}$ je obsažena v másle a uvolňuje se při jeho žluknutí.

kyselina octová

octan sodný

kyselina máselná

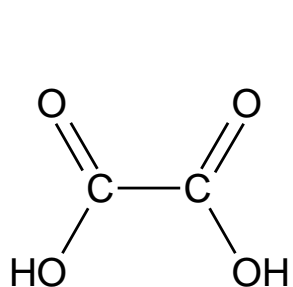
Výskyt a zdroje

Alifatické dikarboxylové kyseliny

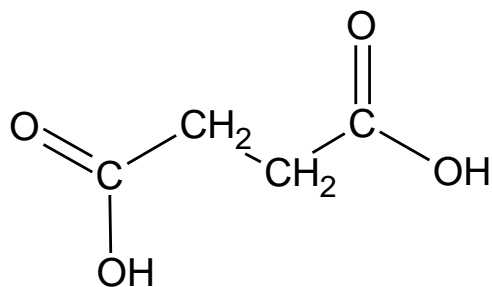
Kyselina oxalová (šťavelová): HOOC-COOH , se vyskytuje v přírodě v rostlinách ve formě solí (šťavelany, oxaláty). Má leptavé účinky a je jedovatá (tvoří nerozpustné vápenaté soli). Používá se v analytické chemii.

Kyselina jantarová (sukcinová): $\text{HOOC-(CH}_2)_2\text{-COOH}$ je obsažena v ovoci, cukrové řepě, víně. Součást biochemických přeměn v těle (Krebsův cyklus). Používá se jako barvivo, léčivo a ke změkčování plastů.

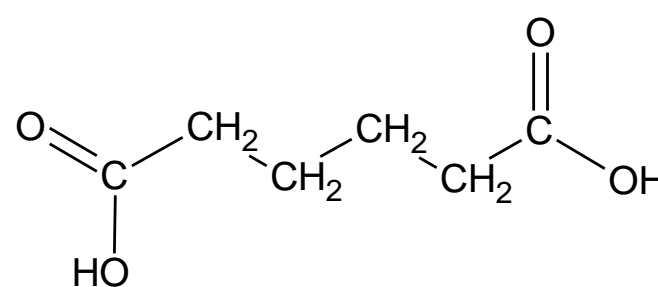
Kyselina adipová (hexandiová) : $\text{HOOC-(CH}_2)_4\text{-COOH}$ slouží k výrobě nylonu.

kyselina oxalová

kyselina sukcinová

kyselina adipová

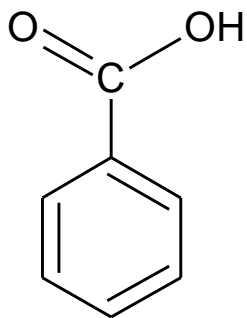
Výskyt a zdroje

Aromatické karboxylové kyseliny

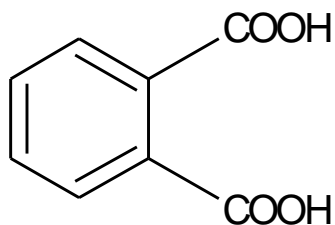
Kyselina benzoová (benzenkarboxylová): C_6H_5-COOH

V přírodě se vyskytuje v pryskyřici benzoe, z níž se získávala sublimací. Vyskytuje se v černouhelném dehtu. Vyrábí se oxidací toluenu. Má antiseptické a antioxidační účinky. Její soli se nazývají benzoany. Používá se v potravinářském průmyslu (konzervant), v lékařství a v chemickém průmyslu pro výrobu aromatických sloučenin.

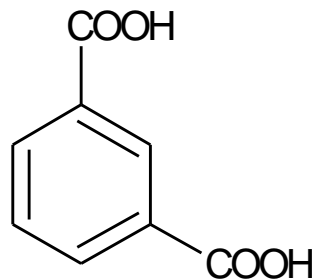
Kyselina ftalová, isoftalová a tereftalová: izomery benzendikarboxylové kyseliny. Kyselina ftalová se používá pro výrobu změkčovadel – ftalátů.

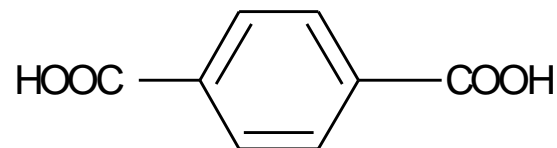
benzoová kyselina

ftalová k.

k. izoftalová

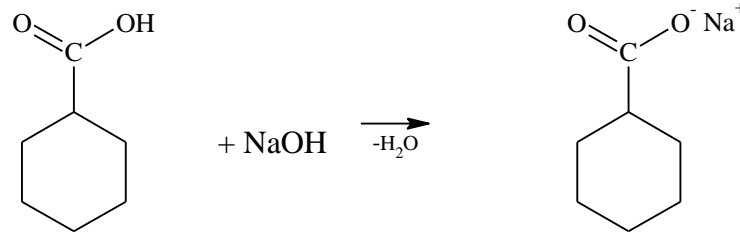

k. tereftalová

Opakování

A) neutralizace

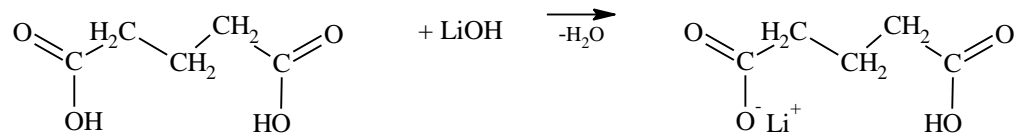
cyklohexankarboxylová kys. + hydroxid sodný

cyklohexankarboxylová kys.

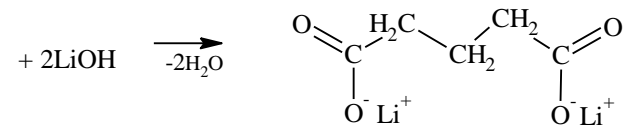
cyklohexankarboxylát sodný
natrium-cyklohexankarboxylát

pentandiová kys. + hydroxid lithný
(porovnejte výsledky reakcí s jedním a dvěma moly hydroxidu)

pentandiová kys.

hydrogen-pentandioát lithný
lithium-hydrogen-pentandioát

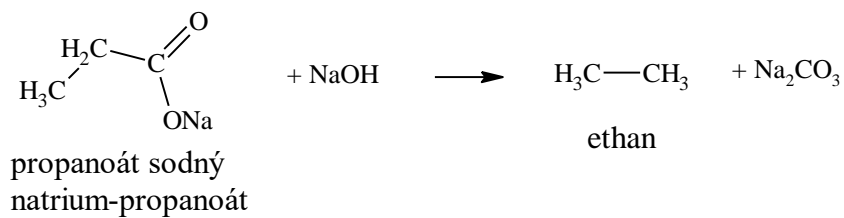

pentandioát lithný
dilithium-pentandioát

Opakování

C) dekarboxylace

propanoát sodný + hydroxid sodný

cyklopent-2-enkarboxylát vápenatý + hydroxid vápenatý

